नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक २०२५

(नेपाली संस्करण)

२०८० पुस १६ देखि २०८१ पुस १६ गतेसम्म अर्थात् सन् २०२४ भरिका मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका तथ्य/तथ्याङ्कको सङ्कलन

प्रधान सम्पादक

मदन पौडेल

सम्पादक

गोविन्दप्रसाद त्रिपाठी
गणेश भण्डारी
रमेशप्रसाद तिमल्सिना
सोम नेपाली

आवरण

गीता माली

तथ्याङ्क रूजु

नवीनकुमार शर्मा

मानव अधिकार र सामाजिक न्यायका निम्ति

अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)

नागार्जुन नपा-१०, स्यूचाटार
पत्र मञ्जुषा २७२६, काठमाडौँ, नेपाल
फोन नं. ०१-५२१८७७०, फ्याक्स नं. ०१-५२१८२५१
e-mail: insec@insec.org.np
Web-site: www.insec.org.np; inseconline.org

नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक २०२५

प्रकाशन मिति
२०८१ फागुन ७ गते

सङ्ख्या
२ हजार ५ सय प्रति

प्रकाशक
अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)

सर्वाधिकार
इन्सेकमा सुरक्षित

(यस पुस्तकमा प्रकाशित सामग्री इन्सेकको स्रोत उल्लेख गरी पुन:मुद्रण गर्न सकिनेछ।)

फोटो
यस पुस्तकमा प्रकाशन गरिएका केही फोटोहरू अन्य स्रोतबाट पनि लिइएको छ ।

आईएसबीएन : ९७८-९९३७-९८१७-०-५

मुद्रक
ड्रिम ग्राफिक्स प्रेस
धापासी, काठमाडौँ

विषय सूची

पृष्ठ सङ्ख्या

भूमिका

परिच्छेदहरू

परिच्छेद १ **समग्र मूल्याङ्कन**

राजनीतिक दाउपेचमा सङ्क्रमणकालीन न्याय १

परिच्छेद २ **अनुसन्धान विधि, तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विश्लेषण** **१७**

परिच्छेद ३ **सन् २०२४ को मानव अधिकार उल्लङ्घन सूचकाङ्क, नेपाल** **२३**

परिच्छेद ४ **नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक र वातावरणीय अधिकार** **३१**

परिच्छेद ५ **मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका तथ्याङ्क २०२४** **४१**

परिच्छेद ६ **राज्य र मानव अधिकार**

६.१ न्यायपालिका ५१

६.२ कार्यपालिका ७१

६.३ व्यवस्थापिका ८१

परिच्छेद ७ **आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार**

७.१ सुनसरी, मोरङका उद्योग र मानवीय स्वास्थ्यमा परेको प्रभाव ९६

७.२ अनियमितता र अक्षमताको छायामा परेको 'बेटी पढाउ, बेटी बचाउ' कार्यक्रम १०३

७.३ वातावरण विनाश: विकास र उद्यमले काभ्रेमा पारेको प्रभाव १११

७.४ गण्डकी प्रदेशमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार र अवस्था ११८

७.५ दाङमा सिमेन्ट कारखानाले वातावरण तथा अन्य क्षेत्रमा पारेको प्रभाव १२८

७.६ सुर्खेतको रेक्चामा खानेपानी समस्या: शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि र विस्थापन १३७

७.७ कैलाली जिल्लाका एचआईभी सङ्क्रमितहरूको अवस्था १४४

परिच्छेद ८ **सन् २०२४ र मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका तथ्यहरू**

८.१ कोशी प्रदेश १५१

८.२ मधेस प्रदेश २०७

८.३ बागमती प्रदेश २४५

८.४ गण्डकी प्रदेश २९३

८.५ लुम्बिनी प्रदेश ३२५

८.६ कर्णाली प्रदेश ३७३

८.७ सुदूरपश्चिम प्रदेश ४०५

परिच्छेद ९ **सन् २०२४ को मानव अधिकार अवस्थाबारे राजनीतिक दलका धारणा** **४४२**

परिच्छेद १० **सन् २०२४ को मानव अधिकार अवस्थाबारे प्रदेश सरकारहरूको धारणा** **४५१**

परिच्छेद ११ **सन् २०२४ को मानव अधिकार अवस्थाबारे विभिन्न आयोगहरूका धारणा** **४५९**

परिच्छेद १२ **सन् २०२४ को मानव अधिकार अवस्थाबारे विभिन्न क्षेत्रको धारणा** **४६५**

परिच्छेद १३ **क्रिया/प्रतिक्रिया** **४७३**

अनुसूची १ **नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक २०२५ तयारीका क्रममा संलग्न व्यक्तिहरू** **४९१**

जिल्लागत विषय सूची

कोशी प्रदेश

८.१.१ ताप्लेजुङ १५२
८.१.२ सङ्खुवासभा १५६
८.१.३ सोलुखुम्बु १६०
८.१.४ ओखलढुङ्गा १६३
८.१.५ खोटाङ १६७
८.१.६ भोजपुर १७०
८.१.७ धनकुटा १७३
८.१.८ तेह्रथुम १७६
८.१.९ पाँचथर १७९
८.१.१० इलाम १८३
८.१.११ झापा १८७
८.१.१२ मोरङ १९२
८.१.१३ सुनसरी १९८
८.१.१४ उदयपुर २०४

मधेश प्रदेश

८.२.१ सप्तरी २०८
८.२.२ सिरहा २१३
८.२.३ धनुषा २१७
८.२.४ महोत्तरी २२२
८.२.५ सर्लाही २२६
८.२.६ रौतहट २३२
८.२.७ बारा २३७
८.२.८ पर्सा २४०

बागमती प्रदेश

८.३.१ दोलखा २४६
८.३.२ सिन्धुपाल्चोक २४९
८.३.३ रसुवा २५२
८.३.४ धादिङ २५५
८.३.५ नुवाकोट २५९
८.३.६ काठमाडौँ २६२
८.३.७ भक्तपुर २७०
८.३.८ ललितपुर २७३
८.३.९ काभ्रेपलाञ्चोक २७७
८.३.१० रामेछाप २८१
८.३.११ सिन्धुली २८४
८.३.१२ मकवानपुर २८७
८.३.१३ चितवन २९०

गण्डकी प्रदेश

८.४.१ गोरखा २९४
८.४.२ मनाङ २९७
८.४.३ मुस्ताङ २९९
८.४.४ म्याग्दी ३०१
८.४.५ कास्की ३०३
८.४.६ लमजुङ ३०७
८.४.७ तनहुँ ३१०
८.४.८ नवलपरासी पूर्व ३१३
८.४.९ स्याङ्जा ३१६
८.४.१० पर्वत ३१९
८.४.११ बागलुङ ३२२

लुम्बिनी प्रदेश

८.५.१ रूकुम पूर्व ३२६
८.५.२ रोल्पा ३२९
८.५.३ प्यूठान ३३२
८.५.४ गुल्मी ३३५
८.५.५ अर्घाखाँची ३३८
८.५.६ पाल्पा ३४२
८.५.७ नवलपरासी पश्चिम ३४५
८.५.८ रूपन्देही ३४८
८.५.९ कपिलवस्तु ३५२
८.५.१० दाङ ३५६
८.५.११ बाँके ३६४
८.५.१२ बर्दिया ३६९

कर्णाली प्रदेश

८.६.१ डोल्पा ३७४
८.६.२ मुगु ३७६
८.६.३ हुम्ला ३७८
८.६.४ जुम्ला ३८२
८.६.५ कालीकोट ३८५
८.६.६ दैलेख ३८८
८.६.७ जाजरकोट ३९२
८.६.८ रूकुम पश्चिम ३९५
८.६.९ सल्यान ३९८
८.६.१० सुर्खेत ४०१

सुदूरपश्चिम प्रदेश

८.७.१ बाजुरा ४०६
८.७.२ बझाङ ४०९
८.७.३ दार्चुला ४१२
८.७.४ बैतडी ४१६
८.७.५ डडेल्धुरा ४१९
८.७.६ डोटी ४२३
८.७.७ अछाम ४२६
८.७.८ कैलाली ४३०
८.७.९ कञ्चनपुर ४३७

तालिका, चित्र र परिशिष्टको सूची

तालिका

तालिका १.१	सन् २०२४ मा प्रदेशगत आधारमा हत्या भएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या	२
तालिका १.२	सन् २०२४ मा जिल्लागत आधारमा परिवारबाट हत्या गरिएका महिलाको सङ्ख्या	३
तालिका १.३	दाइजोका कारण महिलामाथि भएको हिंसा	४
तालिका १.४	सन् २०२४ मा मानव अधिकार रक्षकको अवस्था	५
तालिका १.५	सन् २०२४ मा बाल अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीबाट पीडित भएकाहरूको सङ्ख्या	६
तालिका १.६	घटनाका प्रकारअनुसार साइबर अपराधका घटनामा पीडितहरूको सङ्ख्या	७
तालिका १.७	सन् २०२४ मा महिला अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीबाट पीडित भएकाहरूको सङ्ख्या	७
तालिका १.८	सन् २०२४ मा पीडित भएका ६५ वर्ष माथिका ज्येष्ठ नागरिकको सङ्ख्या	८
तालिका १.९	सन् २०२४ मा पेसागत आधारमा पीडित भएका मानव अधिकार रक्षकहरूको सङ्ख्या	९
तालिका १.१०	सन् २०२४ प्रदेशगत आधारमा पीडित अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या	१०
तालिका १.११	सन् २०२४ मा पेसागत आधारमा पीडित सङ्ख्या	११
तालिका १.१२	सन् २०२४ मा जातिगत आधारमा पीडित सङ्ख्या	१३
तालिका ३.१	क्षेत्रगत अङ्कभार	२५
तालिका ३.२	शारीरिक हिंसाका विभिन्न क्षेत्रमा आधारित औसत स्थान	२६
तालिका ४.१	इन्सेकद्वारा सन् २०२४ मा आयोजित जिल्ला तथा क्षेत्रीय प्रतिनिधिहरूको भेला र कार्यशालाका सहभागी सङ्ख्या	३४
तालिका ४.२	इन्सेकद्वारा सेप्टेम्बर, २०२४ मा नेपालगञ्ज र जनकपुरमा आयोजित मानव अधिकार प्रतिनिधिहरूको कार्यशालाले पहिचान गरेका वातावरणीय समस्याहरू	३५
तालिका ४.३	नेपालको संविधानमा उल्लिखित मौलिक अधिकारहरूको आलोकमा पहिचान गरिएका वातावरणीय समस्याहरू र तिनका सूचनाको स्रोत	३६
तालिका ४.४	नेपालका सात प्रदेशको वातावरणीय अधिकारसँग सम्बन्धित समस्याहरूको फेहरिस्त (सङ्ख्यामा)	३७
तालिका ६.१.१	तीन तहका अदालतमा मुद्दा फर्स्यौटको अवस्था	६०
तालिका ६.१.२	जिल्ला र उच्च अदालतमा फरक मुद्दा व्यवस्थापन पद्धति कार्यान्वयनको लक्ष्य र प्रगति	६०
तालिका ६.१.३	तीन तहको अदालतमा फैसला लेखनको अवस्था	६१
तालिका ७.१.१	कोशी अस्पतालमा भर्ना भएका विरामीको तथ्याङ्क	९८
तालिका ७.२.१	मधेश प्रदेशमा लैङ्गिक सूचकहरू	१०५
तालिका ७.२.२	बीमा गरिएका बालिकाको सङ्ख्या	१०६
तालिका ७.३.१	बाढीपहिरोका कारण मृत्यु भएकाहरूको सङ्ख्या	१११
तालिका ७.४.१	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जिल्लागत विवरण	११९
तालिका ७.५.१	दाङमा सिमेन्ट उद्योगको अवस्था	१३०
तालिका ८.१.१.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१५२
तालिका ८.१.१.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	१५३

तालिका ८.१.१.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१५५
तालिका ८.१.२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१५७
तालिका ८.१.२.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	१५८
तालिका ८.१.२.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१५९
तालिका ८.१.३.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१६१
तालिका ८.१.३.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१६२
तालिका ८.१.४.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१६४
तालिका ८.१.४.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१६६
तालिका ८.१.५.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१६८
तालिका ८.१.५.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	१६९
तालिका ८.१.५.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१६९
तालिका ८.१.६.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१७१
तालिका ८.१.६.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१७२
तालिका ८.१.७.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१७४
तालिका ८.१.७.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१७५
तालिका ८.१.८.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१७७
तालिका ८.१.८.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	१७८
तालिका ८.१.८.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१७८
तालिका ८.१.९.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१८०
तालिका ८.१.९.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	१८१
तालिका ८.१.९.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१८२
तालिका ८.१.१०.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१८४
तालिका ८.१.१०.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	१८५
तालिका ८.१.१०.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१८६
तालिका ८.१.११.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१८८
तालिका ८.१.११.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	१८९
तालिका ८.१.११.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१९१

तालिका ८.१.१२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१९३
तालिका ८.१.१२.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	१९४
तालिका ८.१.१२.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	१९७
तालिका ८.१.१३.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	१९९
तालिका ८.१.१३.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२००
तालिका ८.१.१३.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२०३
तालिका ८.१.१४.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२०५
तालिका ८.१.१४.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२०६
तालिका ८.१.१४.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२०६
तालिका ८.२.१.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२०९
तालिका ८.२.१.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२१०
तालिका ८.२.१.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२१२
तालिका ८.२.२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२१४
तालिका ८.२.२.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२१५
तालिका ८.२.२.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२१६
तालिका ८.२.३.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२१८
तालिका ८.२.३.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२१९
तालिका ८.२.३.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२२१
तालिका ८.२.४.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२२३
तालिका ८.२.४.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२२४
तालिका ८.२.४.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२२५
तालिका ८.२.५.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२२७
तालिका ८.२.५.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२३१
तालिका ८.२.६.१	घटनाकोप्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२३३
तालिका ८.२.६.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२३६
तालिका ८.२.७.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२३८
तालिका ८.२.७.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२३८
तालिका ८.२.७.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२३९

तालिका ८.२.८.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२४१
तालिका ८.२.८.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२४२
तालिका ८.२.८.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२४४
तालिका ८.३.१.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२४७
तालिका ८.३.१.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२४८
तालिका ८.३.१.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२४८
तालिका ८.३.२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२५०
तालिका ८.२.२.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२५१
तालिका ८.३.२.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२५१
तालिका ८.३.३.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२५३
तालिका ८.३.३.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२५४
तालिका ८.३.३.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२५४
तालिका ८.३.४.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२५६
तालिका ८.३.४.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२५७
तालिका ८.३.४.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२५८
तालिका ८.३.५.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२६०
तालिका ८.३.५.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२६०
तालिका ८.३.५.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२६१
तालिका ८.३.६.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२६३
तालिका ८.३.६.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२६५
तालिका ८.३.६.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२६९
तालिका ८.३.७.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२७१
तालिका ८.३.७.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२७१
तालिका ८.३.७.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२७२
तालिका ८.३.८.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२७४
तालिका ८.३.८.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२७५
तालिका ८.३.८.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२७६
तालिका ८.३.९.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२७८
तालिका ८.३.९.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२७९

तालिका ८.३.९.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२८०
तालिका ८.३.१०.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२८२
तालिका ८.३.१०.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२८३
तालिका ८.३.१०.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२८३
तालिका ८.३.११.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२८५
तालिका ८.३.११.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२८५
तालिका ८.३.११.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२८६
तालिका ८.३.१२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२८८
तालिका ८.३.१२.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२८८
तालिका ८.३.१२.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२८९
तालिका ८.३.१३.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२९१
तालिका ८.३.१३.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२९१
तालिका ८.३.१३.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२९२
तालिका ८.४.१.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२९५
तालिका ८.४.१.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२९६
तालिका ८.४.१.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२९६
तालिका ८.४.२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२९७
तालिका ८.४.२.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	२९८
तालिका ८.४.२.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	२९८
तालिका ८.४.३.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	२९९
तालिका ८.४.३.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३००
तालिका ८.४.४.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३०१
तालिका ८.४.४.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३०२
तालिका ८.४.५.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३०४
तालिका ८.४.५.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३०६
तालिका ८.४.५.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३०६
तालिका ८.४.६.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३०८
तालिका ८.४.६.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३०८

तालिका ८.४.६.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३०९
तालिका ८.४.७.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३११
तालिका ८.४.७.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३१२
तालिका ८.४.७.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३१२
तालिका ८.४.८.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३१३
तलिका ८.४.८.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३१४
तालिका ८.४.८.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतिका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३१५
तालिका ८.४.९.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३१६
तालिका ८.४.९.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३१७
तालिका ८.४.९.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३१८
तालिका ८.४.१०.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३२०
तालिका ८.४.१०.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३२१
तालिका ८.४.११.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३२२
तालिका ८.४.११.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३२४
तालिका ८.५.१.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३२७
तालिका ८.५.१.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३२८
तालिका ८.५.२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३३०
तालिका ८.५.२.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३३१
तालिका ८.५.२.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३३१
तालिका ८.५.३.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३३३
तालिका ८.५.३.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३३४
तालिका ८.५.४.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३३५
तालिका ८.५.४.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्याञ	३३७
तालिका ८.५.४.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३३७
तालिका ८.५.५.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३३८
तालिका ८.५.५.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३३९
तालिका ८.५.५.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३४१

तालिका ८.५.६.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३४२
तालिका ८.५.६.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३४४
तालिका ८.५.७.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३४६
तालिका ८.५.७.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३४६
तालिका ८.५.७.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३४७
तालिका ८.५.८.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३४९
तालिका ८.५.८.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३५०
तालिका ८.५.८.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३५१
तालिका ८.५.९.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३५३
तालिका ८.५.९.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३५५
तालिका ८.५.१०.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३५७
तालिका ८.५.१०.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३५८
तालिका ८.५.१०.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३६३
तालिका ८.५.११.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३६५
तालिका ८.५.११.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३६८
तालिका ८.५.१२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३७०
तालिका ८.५.१२.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३७२
तालिका ८.६.१.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३७४
तालिका ८.६.१.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३७५
तालिका ८.६.२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३७६
तालिका ८.६.२.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३७७
तालिका ८.६.३.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३७९
तालिका ८.६.३.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३८०
तालिका ८.६.३.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३८१
तालिका ८.६.४.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३८३
तालिका ८.६.४.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३८४
तालिका ८.६.५.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३८५

तालिका ८.६.५.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	३८६
तालिका ८.६.५.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३८७
तालिका ८.६.६.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३८९
तालिका ८.६.६.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३९१
तालिका ८.६.७.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३९३
तालिका ८.६.७.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३९४
तालिका ८.६.८.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३९६
तालिका ८.६.८.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	३९७
तालिका ८.६.९.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	३९९
तालिका ८.६.९.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	४००
तालिका ८.६.१०.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	४०२
तालिका ८.६.१०.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	४०४
तालिका ८.७.१.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	४०६
तालिका ८.७.१.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	४०७
तालिका ८.७.१.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	४०८
तालिका ८.७.२.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	४०९
तालिका ८.७.२.२	अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या	४१०
तालिका ८.७.२.३	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	४११
तालिका ८.७.३.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	४१३
तालिका ८.७.३.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	४१५
तालिका ८.७.४.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	४१६
तालिका ८.७.४.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	४१८
तालिका ८.७.५.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	४२०
तालिका ८.७.५.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	४२२
तालिका ८.७.६.१	घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या	४२४
तालिका ८.७.६.२	सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या	४२५

तालिका ८.७.७.१ घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४२७
तालिका ८.७.७.२ सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या ४२९
तालिका ८.७.८.१ घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४३१
तालिका ८.७.८.२ अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या ४३३
तालिका ८.७.८.३ सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या ४३६
तालिका ८.७.९.१ घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४३८
तालिका ८.७.९.२ अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या ४३९
तालिका ८.७.९.३ सन् २०२४ मा मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा कारबाही प्रक्रिया अगाडि बढाइएका घटना सङ्ख्या ४४१

चित्र

चित्र ३.१ प्रदेशको मानव अधिकार उल्लङ्घन सूचकाङ्क २५
चित्र ३.२ शारीरिक हिंसाको क्षेत्रका आधारमा सात प्रदेशको सूचकाङ्क २७

अनुसूची

अनुसूची ४.१ नेपालका सात प्रदेशको वातावरणीय अधिकारसँग सम्बन्धित समस्याहरूको फेहरिस्त (सङ्ख्यामा) ३९

परिशिष्ट

परिशिष्ट १ नेपाल- घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४१
परिशिष्ट २ पेसागत आधारमा पीडित सङ्ख्या ४३
परिशिष्ट ३ कोशी प्रदेश : घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४४
परिशिष्ट ४ मधेस प्रदेश : घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४४
परिशिष्ट ५ बागमती प्रदेश : घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४५
परिशिष्ट ६ गण्डकी प्रदेश : घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४५
परिशिष्ट ७ लुम्बिनी प्रदेश : घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४६
परिशिष्ट ८ कर्णाली प्रदेश : घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४६
परिशिष्ट ९ सुदूरपश्चिम प्रदेश : घटनाको प्रकारअनुसार पीडित सङ्ख्या ४७
परिशिष्ट १० जातजातिका आधारमा पीडित सङ्ख्या ४७
परिशिष्ट ११ भौतिक संरचनामा क्षति ४८
परिशिष्ट १२ अपाङ्गता भएका पीडित सङ्ख्या ४८
परिशिष्ट १३ सन् २०२४ मा पीडित भएका ६५ वर्ष माथिका ज्येष्ठ नागरिकहरूको सङ्ख्या ४८
परिशिष्ट १४ सन् २०२४ मा कारागारमा रहेका कैदी बन्दीहरूको सङ्ख्या ४९

हार्दिक आभार

नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक २०२५
तयार गर्ने क्रममा हामीलाई सहयोग गर्ने
नर्वेजीयन दूतावास
ब्रेड फर द वर्ल्ड (BFTW)
डीसीए (DCA)
इन्सेकका जिल्ला प्रतिनिधिहरू
राजनीतिक दलहरू
प्रदेश सरकारहरू
स्थानीय तहहरू
मानव अधिकार तथा अन्य आयोगहरू
नेपाल सरकारका मन्त्रालयहरू
सुरक्षा निकाय
पेसागत सङ्घसंस्थाहरू
तथा
अन्य सबैप्रति **आभारी छौं।**

अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)

अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) सन् १९८८ देखि मानव अधिकार तथा सामाजिक न्यायका लागि कार्यरत छ। सात प्रदेश कार्यालय तथा ७७ जिल्लाका प्रतिनिधिहरू मार्फत् इन्सेकका नियमित कार्यक्रम तथा परियोजनाहरू सञ्चालन भइरहेका छन्। मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरूलाई अध्ययन/अनुगमन गर्नका लागि यसले देशका ७७ ओटै जिल्लामा प्रतिनिधिहरूको व्यवस्था गरेको छ।

सल्लाहकार समिति

संस्थापक अध्यक्ष
सुशील प्याकुरेल
पूर्व अध्यक्ष
डा. शिव शर्मा
सुबोधराज प्याकुरेल
निवर्तमान अध्यक्ष
डा. इन्दिरा श्रेष्ठ
आजीवन सदस्य
नजीर मियाँ

२०७९ पुस २० गते सम्पन्न साधारण सभाले तीन वर्षका लागि चयन गरेको कार्यसमिति

अध्यक्ष
डा. कुन्दन अर्याल
महासचिव
डा. रघुनाथ अधिकारी
कोषाध्यक्ष
गीता बराल
सदस्यहरू
ज्योति बानिया
डा. रुद्रबहादुर चर्मकार
लता प्याकुरेल
नरनाथ लुइँटेल

कार्यकारी निर्देशक तथा निम्नलिखित कार्यक्रमहरूमार्फत इन्सेकको दैनन्दिन कार्य सञ्चालन गरिन्छ ।

मानव अधिकार प्रलेख तथा पैरवी कार्यक्रम

इन्सेकले आफ्नो स्थापनाकालदेखि मानव अधिकार अनुगमन, अभिलेख, प्रसार तथा पैरवी गर्ने क्रियाकलापहरूमार्फत मानव अधिकारको संरक्षण तथा संवर्द्धनको कार्य गर्दै आएको छ । मानव अधिकार अवस्थाको समग्र अभिलेखको खाँचो भएकाले वर्ष पुस्तकलगायतका अवधारणालाई सन् १९९२ देखि सुरुआत गरिएको हो । नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तक, इन्सेक अनलाइन, स्थितिसूचक, प्राचीलगायत विषयगत प्रतिवेदनहरू इन्सेक जिल्ला प्रतिनिधिलगायतको स्रोतबाट प्राप्त तथ्यको आधारमा प्रकाशित गरिँदै आएको छ । तथ्य, तथ्याङ्क विश्लेषण र अवस्था अनुगमनको आधारमा तयार गरिएका प्रतिवेदनहरू मानव अधिकार संरक्षण र संवर्द्धनको पैरवी गर्ने कार्यको सहयोगी सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिएको छ । इन्सेकले गरेका प्रलेख र पैरवीको कार्यले मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटना न्यूनीकरण गराउन र मानव अधिकार संरक्षणको नीतिगत तथा कानुनी संरचनामा सुधार आउने अपेक्षा गरिएको छ । नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमार्फत गरेका प्रतिबद्धता, सन्धि र महासन्धिमा हस्ताक्षर गरी जनाएको ऐक्यबद्धता र नेपालको संविधानले निर्दिष्ट गरेका मानव अधिकारका मूल्य र मान्यताहरूलाई इन्सेकले प्रलेख तथा पैरवीमार्फत थप सुदृढ गराउन भूमिका खेल्नेछ ।

मानव अधिकार शिक्षा कार्यक्रम

यस कार्यक्रमअन्तर्गत इन्सेकले स्थानीय मानव अधिकार संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा मानव अधिकार शिक्षाको प्रचार प्रसार गरिँदै आएको छ। संचेतनामार्फत ग्रामीण क्षेत्रमा जागरण फैलाउन यस कार्यक्रममार्फत मानव अधिकारसम्बन्धी तालिम, समूह परिचालन, सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा छलफल कार्यक्रम सञ्चालन गरिँदै आएको छ। यस कार्यक्रम अन्तर्गत मानव अधिकारसम्बन्धी पुस्तक तथा तालिम सामग्री पनि प्रकाशन तथा वितरण हुँदै आएको छ। त्यसैगरी विभिन्न सरकारी विद्यालयहरूमा बाल अधिकार सचेतना समूह गठन गरी बाल अधिकारको विषयमा सचेतना तथा बालबालिकाको व्यक्तित्व विकाससम्बन्धी क्रियाकलापहरू यस कार्यक्रमअन्तर्गत सञ्चालन भइरहेका छन्। साथै समसामयिक मानव अधिकारका विषयवस्तुहरूलाई साप्ताहिक रूपमा रेडियो कार्यक्रम उत्पादन गरी रेडियोबाट प्रशारण गरिँदै आएको छ।

व्यवस्थापन कार्यक्रम

यस कार्यक्रम अन्तर्गत इन्सेकको सम्पूर्ण प्रशासन तथा अर्थ व्यवस्थापन पर्दछ। यस कार्यक्रमले मानव संशाधन व्यवस्थापन अन्तर्गत कर्मचारीको वृत्ति विकासका सम्बन्धमा पनि काम गर्दै आएको छ। इन्सेकको संस्थागत योजना, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने काम पनि यस विभाग अन्तर्गत हुँदै आएको छ। इन्सेकको वार्षिक प्रतिवेदन जस्ता नियमित प्रकाशनको व्यवस्थापन पनि यही कार्यक्रम अन्तर्गत हुँदै आएको छ। संस्थाको सूचना व्यवस्थापन गर्ने कार्य अन्तर्गत पुस्तकालय तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी शाखाहरू पनि यस कार्यक्रम अन्तर्गत रहेका छन्।

इन्सेक प्रदेश कार्यालयहरू

- **कोशी प्रदेश कार्यालय**, विराटनगर महानगरपालिका-११, जनपथ टोल, मोरङ, फोन नं. ०२१-४७१०२५, ४७११२७
- **मधेश प्रदेश कार्यालय**, जनकपुरधाम उपमहानगरपालिका-४, पिडरिया माइस्थान, धनुषा, फोन नं. ०४१-५९११८४
- **बागमती प्रदेश कार्यालय**, नागार्जुन नगरपालिका-१०, स्यूचाटार, काठमाडौँ, फोन नं. ०१-५२१८७७०
- **गण्डकी प्रदेश कार्यालय**, पोखरा महानगरपालिका-८, ज्ञानकुञ्ज मार्ग, कास्की, फोन नं. ०६१-५३३३६६
- **लुम्बिनी प्रदेश कार्यालय**, जानकी गाउँपालिका-३, गुलरिया रोड, बाँके, फोन: ०८१-४१५३४३
- **कर्णाली प्रदेश कार्यालय**, बीरेन्द्रनगर नगरपालिका-७, इत्राम, सुर्खेत, फोन नं. ०८३-५२१४८९
- **सुदूरपश्चिम प्रदेश कार्यालय**, धनगढी उपमहानगरपालिका-४, उत्तरबेहडी, कैलाली, फोन नं. ०९१- ५२२५७६, ५२१४४६

स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणको अधिकार आजको प्रमुख मानव अधिकार

यसपटक मानव अधिकार वर्ष पुस्तकको आवरणमा हरियो रङ किन थपिएको होला ? किन सजिलैसँग देखिने गरी हरियो रङको प्रयोग गरिएको होला ? यो प्रश्न आवरण नपल्टाउँदै उठ्न सक्छ। तर, उत्तर हरेकको मनमा स्वत: आउनेछ। मानव र पृथ्वी एकअर्कासँग यसरी जोडिएका छन् की पृथ्वीको वातावरण, जलवायु र दिगोपनामै सङ्कट आए मानव अधिकारको अस्तित्व कायम रहनै सक्दैन। त्यसैले बदलिएको राजनीतिक-सामाजिक परिवेशमा, जसरी मानव अधिकारका नयाँ-नयाँ आयामहरू सादृष्य हुँदैछन्, वर्ष पुस्तक २०२५ ले पनि स्वच्छ र स्वस्थ्य वातावरणमा बाँच्न पाउने नेपाली नागरिकको मौलिक हकलाई मानव अधिकारका रूपमा अभिलिखित गर्न प्रारम्भ गरेको छ।

२०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तनलगत्तै उत्साहको नयाँ परिवेशमा मानव अधिकार वर्ष पुस्तकको प्रकाशन शुभारम्भ भएको थियो। बदलिएको परिवेशमा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि नियमित अनुगमन र अभिलेख परिणाममुखी ठहरिनेछ भन्ने सुरुआतकालीन विश्वास आज सत्य सावित भएको छ। त्यसयताको साढे तीन दशकको अवधिमा नेपालको मानव अधिकार अवस्था कतिपय बेला गम्भीर मोडमा पुग्यो, एक दशकसम्म बाँच्न पाउने अधिकारकै गम्भीर उल्लङ्घनका घटना ठूला सङ्ख्यामा अभिलिखित भए। तर, आज पछाडि फर्किएर समग्रमा हेर्दा, त्यसयता, हिंसात्मक द्वन्द्वका एक दशकबाहेक मानव अधिकार नेपाली राजनीतिको एक प्रमुख सरोकारको विषय बन्न पुगेको छ। आलोचना र विरोधको सामना तथा अपराध अनुसन्धानजस्ता नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसँग अन्योन्याश्रित रूपमा जोडिएका आयाममा मानव अधिकारको सम्मान गर्ने परिपाटी बढेको छ। संवैधानिक वा आधिकारिक मानव अधिकार संयन्त्रहरू राज्य सञ्चालनका महत्त्वपूर्ण अवयवहरूका रूपमा स्थापित छन्। मानव अधिकार वर्ष पुस्तकले आफूलाई ०४६ सालको परिवर्तनपछिको यो विकासक्रमको साक्षीका रूपमा उभ्याउँदै आएको छ। यसले सरकारहरूलाई हरेक वर्ष मानव अधिकार अवस्थाको ऐना देखाउँदै आएको छ। मानव अधिकारका दृष्टिले यसबिचका कठिन वर्षहरूलाई अब त्यस्तो कहिल्यै नहोस् भन्ने जोडदार आग्रहका साथ अभिलिखित पनि गर्दै आएको छ।

मानव अधिकार वर्ष पुस्तकको सुरुआतकालीन अवस्थालाई आधार मान्ने हो भने नेपाल धेरै दृष्टिले नयाँ परिवेशमा आइपुगेको छ। आज मानव अधिकार मात्र होइन, विशिष्टिकृत अधिकारका विविध क्षेत्रहरूमा केन्द्रित संवैधानिक आयोगहरू समेत कार्यरत् छन् । मन्त्रिपरिषद् र त्यस मातहतका निकायहरूका साथै सेना र प्रहरीजस्ता बल प्रयोगसँग सम्बन्धित संस्थाहरूमा पनि मानव अधिकारको लेखाजोखा गर्ने निकायहरू कार्यरत छन्। अनि, सबैभन्दा ठूलो कुरा, आमनागरिकमा

मानव अधिकार संचेतनाको विकास र प्रसार भएको छ। मानव अधिकार वर्ष पुस्तकको प्रकाशनसँगै आरम्भ भएको मानव अधिकारसम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान, विमर्श र प्रकाशनको क्रम आज सशक्त हुन पुगेको छ। अपेक्षा गर्नु पर्दछ, आउँदा दिनहरूमा नेपाली जनता, मानव अधिकार रक्षक र अध्येताहरूको यही प्रयत्नले राज्यका समस्त निकायहरूलाई अझ बढी जबाफदेही बनाउँदै लैजाने छ। मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र परिपूर्तिको विषयलाई यही अवस्थाले अझ उचाइका साथ, अझ प्रभावकारी रूपमा उठाउँदै लैजाने वातावरण प्रदान गर्नेछ। नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारको परिदृष्यमा मात्र हेर्ने हो भने आमरूपमा नेपालले बितेका पैंतीस वर्षमा उल्लेखनीय उपलब्धि हासिल गरेको छ। तर, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको परिदृष्यमा हेर्दा नेपालले तय गर्नुपर्ने बाटो अझै धेरै लामो छ। अब मानव अधिकार अवस्थाको उत्खनन् हिजो बाँच्न पाउने आधारभूत अधिकारको खोजीका कारण ओझेलमा परेका यी क्षेत्रहरूमा गर्नु पर्दछ। सत्तासीनहरूसँग सुशासन र जबाफदेहिताको प्रत्याभूतिको माग गर्दै मानव अधिकारहरूको खोजी गर्नु पर्दछ। व्यापक भ्रष्टाचारले कसरी सर्वसाधारणलाई न्याय र अवसरबाट वञ्चित गर्दछ, मानव अधिकारको खोजी यता गर्नु पर्दछ। अनियन्त्रित र गैरजिम्मेवार व्यापारका कारण भइरहेको प्रकृतिको दोहनबाट हुने वातावरण विनासका कारण आममानिस कसरी आक्रान्त भएका छन् त्यसको अनुगमन र अभिलेख गर्दै मानव अधिकार पद्धतिअनुकूल विकासको पक्षपोषण गर्नु पर्दछ। यसरी हेर्दा, वातावरणीय विनास र जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल असरबाट ती पहिल्यै कमजोर पारिएका सर्वसाधारण नै सबैभन्दा बढी आक्रान्त छन्।

सन् २०२४ मा प्रहरीको गोलीबाट एक जनाको ज्यान गयो। यो सङ्ख्या विगतका वर्षहरूको तुलनामा निकै कम भए पनि आजको नेपालमा मानव अधिकारका दृष्टिले निन्दनीय हो। अघिल्ला वर्षहरूभन्दा अवस्थामा सुधार भएको छ। तर, यो वर्ष पनि हिरासत र कारागारमा मृत्यु हुनेहरूको सङ्ख्या पोहोरको दाँजोमा घटेको छैन। यस वर्ष एउटा घटना विशेष रूपमा उल्लेख्य छ, बहुविवाह गरेका पति हिरासतमुक्त किन भए ? भनी सोधखोज गर्न गएकी महिलालाई समेत हिरासतमा राखेर न्यायको बाटोबाट विमुख गरियो। सबैभन्दा गम्भीर कुरा, आफ्ना नागरिक, खासगरी महिला तथा बालबालिकालाई हिंसा र ज्यादतीबाट जोगाउन अनि न्याय दिलाउन राज्यका संयन्त्रहरू सफल हुन सकेका छैनन्। महिलाहरूमाथिको हिंसा झन् बढेको छ र महिला तथा बालबालिका घरभित्र समेत असुरक्षित देखिएका छन्। महिलाहरूमाथि साइबर अपराध पनि उत्तिक्कै बढेको छ । यस्ता अधिकांश घटनाका दोषीहरूलाई कानुनको दायरामा ल्याइएको छैन। हिंसाका घटनाका प्रताडित महिलालाई कानुनी उपचारको बाटोमा निरूत्साहित गर्ने वातावरणमा परिवर्तन ल्याउन राज्यका निकायहरूको चासो छैन। उदाहरणका लागि आफ्ना हिंस्रक पतिको उजुरी गर्ने एक महिलाले मानसिक यन्त्रणा सहन नसकी अन्ततः महाकाली नदीमा हामफाली आत्महत्या गरेको घटनालाई उल्लेख गर्न सकिन्छ। सात प्रदेशहरूको मानव अधिकार अवस्थाको तुलना गर्दा पनि महिला तथा बालबालिकामाथिको ज्यादती र हिंसाका सन्दर्भमा राज्यका निकायहरू प्रभावकारी हुन नसकेको छर्लङ्ग हुन्छ। कुटपिट, हत्या, यौनजन्य अपराध, बलात्कार र सामूहिक बलात्कार मात्र होइन, महिला तथा बालबालिका सबै प्रदेशमा प्रताडित भएका छन्। मधेस र लुम्बिनी प्रदेश यस मामिलामा

अगाडि छन्। यस्ता घटनाहरूले राज्यका निकायहरू संविधानको नागरिकको जिउ, धन, समानता र स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी कानुनको शासन, मौलिक हक तथा मानव अधिकारका मूल्य मान्यतालाई शिरोपर गर्दै लोककल्याणकारी राज्यको स्थापना गर्ने निर्देशक सिद्धान्तको बेवास्ता गरिरहेका छन् भन्ने देखाउँछ ।

नेपालको वर्तमान मानव अधिकार अवस्थाको उल्लेख गर्दैगर्दा बृहत् शान्ति सम्झौतापछि सत्तामा पुगेको तीनथरी राजनीतिक दलहरूको आआफ्नो स्वार्थअनुकूलका दाउपेचका कारण गिजोलिएको सङ्क्रमणकालीन न्यायको विषयलाई बिर्सन हुँदैन। झण्डै दुई दशकअघि भएको विस्तृत शान्ति सम्झौताले त्यसबेलाका विद्रोही माओवादीका लागि सत्ता आरोहणको बाटो खोल्यो। तर, त्यस अघि दश वर्षसम्म भएको हिंसात्मक द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकार ज्यादतीका घटनाहरूमाथि अझै छानविन हुन सकेको छैन। न त्यस्ता मानव अधिकार उल्लङ्घन र मानवताविरुद्धका अपराधका घटनाका विषयमा छानविन भएको छ, न सत्यको निरूपण भएको छ, न त्यसबेला बेपत्ता भएकाहरूका बारेमा यथार्थ सूचना सार्वजनिक गरिएको छ। यसबिच सरकार चलाउने राजनीतिक शक्तिहरूले सङ्मणकालीन न्यायको विषयलाई राजनीतिक मोलतोलका लागि गिजोले र हिंसा पीडित सर्वसाधारणको न्यायप्रतिको विश्वास र आशामा तुषारापात हुन दिनु हुँदैन भन्ने सोच्नै सकेनन्। विगतमा हिंसा आतङ्कबाट आक्रान्त नेपाली जनता समयक्रममा थप प्रतिकूलताबाट झन् प्रभावित हुँदै आएका छन्।

प्रत्येक नागरिकको स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकलाई मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरिसकिएको अवस्थामा नेपालको मानव अधिकार अखिलेखमा यो विषय पनि महत्त्वका साथ समाविष्ट हुनु पर्दछ। उद्योग वाणिज्य क्षेत्रका गैरजिम्मेवारीपना र सरकारहरूको अकर्मण्यताका कारण वातावरण विनाशको प्रतिकूल असरको शिकार भएका सर्वसाधारणको अवस्था कोशी, बागमती र लुम्बिनीका घटना अध्ययनहरूले देखाएका छन्। वातावरण विनाशका कारण उत्पन्न पानी अभावको समस्या र जिल्ला-जिल्लाबाट सङ्कलित खाद्यान्न सङ्कट, अव्यवस्थित उद्योगधन्दाका हानिकारक प्रदूषण र बसाइँसराइका तथ्याङ्कले पनि मानव अधिकारको यो आयामका जल्दोबल्दो चुनौतीको वर्णन गर्दछ। सन् २०२४ को मध्यतिर प्रकाशित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय समाधीक्षकको जलवायु परिवर्तनका सन्दर्भमा मानव अधिकार संरक्षण र संवर्द्धनसम्बन्धी प्रतिवेदनमा पनि विश्वभरका सरकारहरूले अन्तर्राष्ट्रिय जबाफदेहिता र उद्योग वाणिज्य क्षेत्रले जिम्मेवारीबोध गर्नुपर्ने कुरामा विशेष जोड दिइएको छ।

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार परिषद्ले स्वस्थ वातावरणलाई मानव अधिकारका रूपमा पहिचान गरेको छ। परिषद्ले पहिलो पटक स्वच्छ, स्वस्थ्य र दिगो वातावरणलाई मानव अधिकारका रूपमा विशिष्ट मान्यता प्रदान गरेपछि मानव अधिकारको वृत्त अझ विस्तृत बन्न पुगेको थियो। नेपालमा पनि मौसम र जलवायु परिवर्तनले नयाँ वा पुरानो समयदेखिको विस्थापनको समस्यालाई तीव्र बनाएको छ। देशका सबै भूभागमा खाद्यान्न र जीविकोपार्जनमा चुनौती थपेको छ। यो समस्या विश्वव्यापी छ। त्यसैले वातावरणीय विनाश र जलवायु परिवर्तनबाट सर्वसाधारणमाथि परेको आर्थिक सामाजिक असरहरूलाई मानव अधिकारको सङ्कटका रूपमा स्वीकार गरेर मात्र पुग्दैन भनेरै त्यही वर्ष जलवायु परिवर्तनको असरमा केन्द्रित हुन विशेष

समाधीक्षकको व्यवस्था गरिएको थियो। विस्थापन, पानी र खाद्यान्नको अभाव र स्वास्थ्यमाथिको प्रतिकूलताजस्ता सवालहरूसहित जलवायु परिवर्तनले विश्वव्यापी रूपमा मानव अधिकामाथि कसरी दुष्प्रभाव पार्दैछ भन्ने अनुसन्धान र अभिलेख गर्न विशेष समाधीक्षकको व्यवस्था गरेर संयुक्त राष्ट्रसङ्घले यो विषयलाई आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा अङ्गीकार गरेको हो। नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तकले पनि यस वर्षदेखि वातावरणीय विनाश र जलवायु परिवर्तनलाई नेपालको एक गम्भीर मानव अधिकार सवालका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। पहिलेदेखि नै कमजोर आर्थिक, सामाजिक अवस्थामा रहेका जनताको मानव अधिकार संरक्षण र संवर्द्धन गर्न वातावरणीय विनाश र जलवायु परिवर्तनको अवस्थासम्बन्धी तथ्याङ्क बिना सम्भव हुँदैन। जलवायु परिवर्तनले नेपालको मानव अधिकार अवस्थामाथि पारेको दुष्प्रभावको सूचना बिना अबको नेपाली मानव अधिकार अभियान प्रभावकारी हुन सक्दैन। त्यसैले वर्ष पुस्तकमा यो विषय पनि समाविष्ट गरिएको हो। हामीलाई विश्वास छ, सूचनामा आधारित अभियानले आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय नीतिमा जनता र प्रकृतिको संरक्षण गर्ने स्वस्थ वातावरणको अधिकारको सुनिश्चिताका लागि ठोस रूपान्तरणको बाटो खोल्न सक्छ।

वर्ष पुस्तकको यो संस्करणका लागि अनुसन्धान, तथ्य तथ्याङ्ककको पुष्टि-पुनःपुष्टि र परिस्कार, लेखन, सम्पादन, समग्र संयोजन र व्यवस्थापनमा अहोरात्र मिहिनेत गर्ने इन्सेकका सबै कर्मचारीहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु। यस कार्यमा नीतिगत नेतृत्व प्रदान गर्ने इन्सेक कार्यसमिति तथा सल्लाहकारहरूप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। सदाझैं यस वर्ष पनि वर्ष पुस्तक प्रकाशनका लागि सहयोग गर्ने नर्वेजीयन राजदूतावास, ब्रेड फर द वर्ल्ड र डीसीए नेपाल लगायत सबैप्रति आभार प्रकट गर्दछु।

डा. कुन्दन अर्याल
अध्यक्ष

२०८१ फागुन ७